

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЕКОЛОГІЯ.
РОСЛИННИЦТВО. ЗЕМЛЕРОБСТВО. СЕЛЕКЦІЯ

УДК 379.3(477)
© 2015

Н.М. РІДЕЙ,
доктор педагогічних наук, професор

Т.Ф. ХІТРЕНКО,
аспірант

Національний університет
біоресурсів і природокористування
України, м. Київ
E-mail: hitrenko_t@i.ua

РЕКРЕАЦІЯ В УКРАЇНІ:
ВИВЧЕНІСТЬ,
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ

Проаналізовано понятійно-категоріальний апарат рекреації в Україні з використанням державних нормативно-правових актів, наукових, науково-методичних та довідкових літературних джерел. Встановлено особливості структурної організації рекреаційної сфери в Україні. Підкреслено, що існує необхідність уточнення багатьох понять на загальнодержавному законодавчому рівні. Засадами можуть бути наукові обґрунтування вчених у цьому контексті. Надано структурно-організаційну схему понятійно-категоріального апарату рекреації в Україні.

Ключові слова: рекреація, рекреаційна галузь, рекреаційні ресурси, рекреаційна діяльність, рекреаційні території, рекреаційні об'єкти, рекреаційна сфера.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Навколишнє середовище повинно бути екологічно безпечним, естетично гармонізованим та максимально задовольняти потреби і вимоги рекреанта. Агросфера має величезний потенціал для розвитку такого напряму рекреаційної діяльності. Найактивніше тут розвивається сільський зелений туризм, який сприяє залученню коштів для розвитку сільської місцевості, створює нові робочі місця, забезпечує ощадливе використання природних ресурсів, дозволяє людині ближче пізнати багатства природи та взяти участь у процесах догляду за свійськими тваринами чи вирощування сільськогосподарських культур. Тому до надзвичайно важливих належать питання розвитку рекреаційної галузі в сільській місцевості та необхідності розроблення систем екологічного моніторингу рекреаційних територій агросфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток понятійно-категоріального апарату рекреаційної сфери обґрунтовує у своїх працях О. Бейдик – основоположник

макротуристичного районування України [3, 16]. П. Масляк присвятив публікації розвитку рекреаційної географії [5]. Значення рекреаційної галузі у формуванні екологічної культури і розвитку соціальних систем розглядає Н. Фоменко [1]. Д. Стеченко, І. Безуглий, Н. Турло, С. Мархонос досліджують питання управління регіональним розвитком рекреації та туризму [17]. Тлумаченню теоретичних засад сталого розвитку туристичної галузі сприяли В. Ісаєнко, Г. Білявський, К. Ніколаєв, К. Бабікова, І. Смирнов [20]. Проте залишається відкритим питання проведення екологічного моніторингу рекреаційних територій агросфери України, ефективність якого може зростати у разі запровадження на державному рівні уніфікованого варіанта макротуристичного районування досліджуваних територій. Тому **метою нашої роботи** було – дослідити структурно-організаційну специфіку рекреаційної сфери, щоб визначити стан та перспективи розвитку рекреаційної діяльності територій агросфери. Передусім завдання складалося з розділів:

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЕКОЛОГІЯ. РОСЛИННИЦТВО. ЗЕМЛЕРОБСТВО. СЕЛЕКЦІЯ

Рекреація в Україні: вивченість,
перспективи розвитку рекреаційних територій

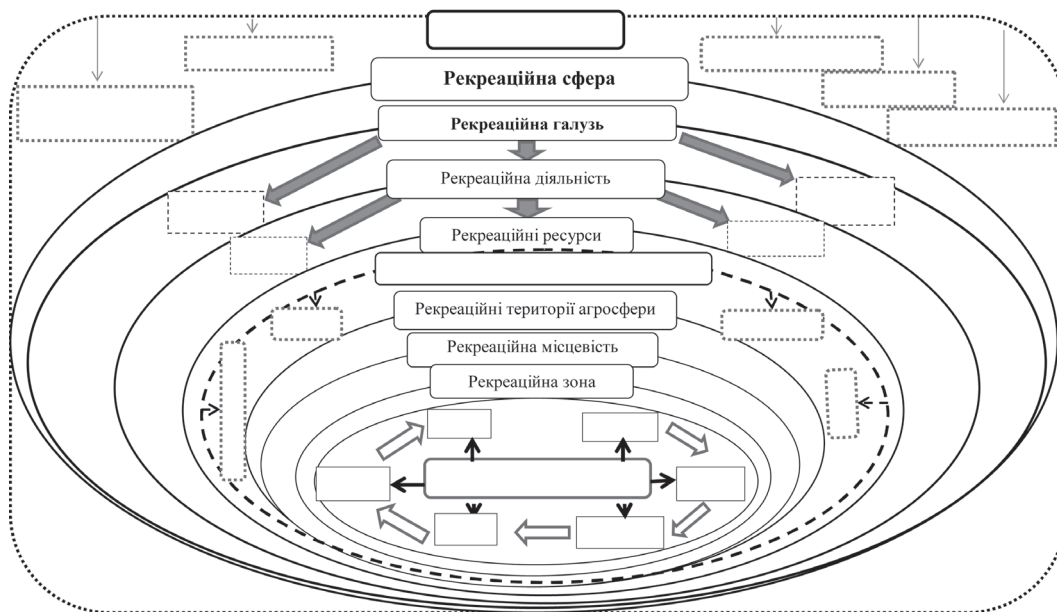
- проаналізувати понятійно-категоріальний апарат рекреації в Україні за нормативно-правовими, науковими, науково-методичними й довідковими літературними джерелами;
- розробити структурно-організаційну схему понятійно-категоріального апарату рекреації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, затвердженим Мінприроди України, рекреація – відновлення за межами постійного місця проживання у визначених законодавством місцях природно-заповідних територій та об'єктів розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-пізнавального відпочинку, туризму, оздоровлення тощо [10]. Поняття “рекреації” у словниках-довідниках визначається як просте відновлення, відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі трудової, навчальної та побутової діяльності; у вузькому розумінні – різноманітні види людської діяльності у вільний час, які спрямовані на відновлення сил й задоволення широкого кола

особистих і соціальних потреб на підвищення соціально-трудового й культурного потенціалу суспільства, формування нових рис та якостей особистості тощо. Розрізняють три форми використання часу в рекреації: туризм, лікування та відпочинок [8]. Є. Приступа, О. Жданова, М. Линець, інші науковці зазначають, що “рекреація” – це всі форми дозвілля людини [9].

Поняття “рекреаційна сфера” на законодавчому рівні чітко не визначено. У Законі України “Про курорти” (2000), Указі Президента “Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 р.” (1999), розпорядженні КМУ “Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів” (2008) використовуються поняття “сфери рекреаційно-туристичного бізнесу”, “сфери туризму і курортів” [11, 12, 13]. Розроблена структурно-організаційна схема понятійно-категоріального апарату рекреації (рисунок).

За визначенням Н. Фоменко, рекреаційна галузь – це сфера, діяльність підприємств якої скерована на задоволення рекреаційних потреб населення; технології, що при цьому використовуються, або ж кінцеві продукти цих підприємств – рекреаційні послуги –

Структурно-організаційна схема понятійно-категоріального апарату рекреації
(власна розробка)

часто подібні між собою. Якщо керуватися вузькогалузевим підходом, то рекреаційну галузь можна вважати частиною індустрії туризму, а тому зіставляти ці два поняття дещо некоректно; частіше порівнюють індустрію туризму та рекреаційне господарство.

Один із комплексних видів життєдіяльності людини, спрямований на оздоровлення і задоволення духовних потреб у вільний від роботи час – рекреаційна діяльність. Вона обумовлюється чинниками – рекреаційними потребами, рекреаційними ресурсами і наявними грошовими ресурсами [5].

Рекреаційна територія використовується для оздоровлення людей, масового відпочинку, туризму і екскурсій. Залежно від призначення виділяють дві групи рекреаційних територій: для короткочасної і тривалої рекреації [1].

Термін “агросфера” з’явився порівняно недавно, з 90-х років ХХ ст. В Україні впроваджений відомим ученим, академіком О. Созіновим (у т.ч. і термін “агроекологія”). Агросфера – частина біосфери, трансформована людиною під впливом різних видів сільськогосподарської діяльності, землі з переважанням культурних рослин і тварин, поселень сільського типу, на яких упродовж тисячоліть формувалася новий природний масив [15]. Агроландшафти потребують для свого існування й розвитку постійної значної енергетичної підтримки людини [2, 16, 18]. Отже, рекреаційні території агросфери – це території, які зазнали впливу сільськогосподарської діяльності людини з наявною окультуреною біотою і використовуються для оздоровлення, відпочинку людини та різних видів туризму.

Рекреаційні ресурси – це об’єкти, явища і процеси природного та антропогенного походження, що можуть бути задіяні в розвитку рекреації і туризму [5]. Вони є матеріальною і духовною основою формування територіальних рекреаційних систем (далі – ТРС) різного типу і таксономічного рангу. Головною властивістю рекреаційних ресурсів є те, що вони здатні відновлювати і розвивати духовні та фізичні сили людини. Такі ресурси придатні як для прямого, так і для опосередкованого використання, надання різноманітних послуг курортно-лікувального і рекреаційно-туристського характеру. Їх

поділяють на дві групи – природні та історико-культурні.

У тлумачному словнику з екології, за редакцією М. Мусієнко, рекреаційний об’єкт трактується як місце з обмеженою площею, яке використовується для відпочинку (озеро, лісова галявина, пам’ятка природи і т. д.). Наявність достатньої кількості рекреаційних об’єктів визначає рекреаційну ємність території або акваторії [14].

Рекреаційна екологія – наука про взаємодію рекреанта з довкіллям, яка виникла на стику двох наукових напрямів: індустріально-орієнтованого (рекреація, рекреаційна географія) та науки про взаємодію людини з живою природою (екологія людини) [3].

На законодавчому рівні рекреаційна місцевість визначається як природний комплекс, що має необхідні передумови для використання його з рекреаційною метою [4]. Отже, рекреаційна місцевість агросфери – це частина агроландшафту із сприятливими екологічними умовами, яку можна використовувати для організації рекреаційної діяльності.

Згідно з екологічним тлумачним словником, рекреаційна зона – частина простору середовища природного, призначена для відпочинку й туризму, зазвичай розташована в межах зелених зон [14].

Концепція територіальних рекреаційних систем є одним з системних трактувань організації туризму і відпочинку, сформульованим в 70-х роках ХХ ст. В. Пріображенським і Ю. Веденіною. Системою вважається сукупність взаємно пов’язаних елементів та їх взаємозв’язків, які утворюють її структуру. Кожна територіальна рекреаційна система складається з п’ятих підсистем: учасники відпочинку; туристичні принади; технічна інфраструктура; персонал сфери обслуговування туристів; органи управління рекреацією.

Підсистеми взаємодіють між собою і є взаємозалежними. Вони можуть розташовуватися за конкретною просторовою одиницею (регіоном, місцевістю) або бути окремо від неї, проте належати до ТРС через зв’язки системи. Туристичний рух є системоутворюючим фактором [6].

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЕКОЛОГІЯ. РОСЛИНИЦТВО. ЗЕМЛЕРОБСТВО. СЕЛЕКЦІЯ

Рекреація в Україні: вивченість,
перспективи розвитку рекреаційних територій

Як зазначає П. Масляк, територіальна рекреаційна система – це просторово організована на території певного таксономічного рангу сукупність рекреаційних установ, які функціонують на основі використання ресурсів цієї території і просторово-територіально між собою поєднані. Будь-яка ТРС базується як на безпосередніх зв'язках між рекреаційними установами, так і на опосередкованих територією відносинах між ними. Рекреаційні об'єкти в одній ТРС об'єднують: а) зв'язки виробничо-технологічного характеру; б) системи управління; в) спільне надання кінцевих послуг; г) належність до однієї галузі чи підгалузі; д) розташування рекреаційних установ у межах будь-якої самоврядної території; е) використання спільних ресурсів певної території; ж) наявність потенційних можливостей для ефективних взаємозв'язків.

Тип системи і межі її локалізації залежать від характеру і параметрів розвитку системоформуючих елементів (рекреаційних установ) – рівня концентрації надання послуг, напряму спеціалізації, відомчої підпорядкованості чи приватної належності, їх територіального розташування, об'єднання і взаємодії. Виокремлюють такі типи ТРС: підгалузевий (спеціалізований); галузевий (інтегральний); елементарний (ЕТРС); територіальний рекреаційний комплекс (ТРК).

Підгалузевий – включає рекреаційні установи певної рекреаційної підгалузі, що об'єднані спільним управлінням, приватною належністю або приналежністю до складу одного об'єднання, концерну, асоціації і т.ін., території, що спеціалізуються на певній території з надання рекреаційних послуг. Функції підгалузевого типу ТРС (на відміну від рекреаційних установ – виробничих систем) не обмежуються лише наданням послуг, а виконують ще й деякі територіальні функції. Підгалузеві ТРС мають соціальні та економічні функції – повної зайнятості населення сіл, малих і середніх міст, уповільнення зростання великих агломерацій, підвищення рівня життя населення, вирішення екологічних проблем тощо. Формування *галузевого* типу відбувається на основі господарсько-територіальної інтеграції рекреаційних установ різних підгалузевих ТРС. Їх об'єднує в ціле спільна робота з надання тери-

торіально і ресурсно узгоджених рекреаційних послуг. Репрезентовані однією рекреаційною установою разом із сукупністю його просторово-територіальних взаємозв'язків і взаємин з іншими господарськими об'єднаннями утворюють ЕТРС. Ідентифікуючи ЕТРС, виділяють із господарсько-територіальних систем і територіально-господарських комплексів не саму рекреаційну установу (ядро), а *елементарну* просторово-територіальну систему господарства як єдиний виробничо-територіальний “організм”. Це – складно організовані системи, які, на відміну від ТРС і ТРК, фактично виходять за межі галузі, акумулюючи інформацію, енергію, сировину і т.ін. всього господарського комплексу і маючи величезну багатоманітність зв'язків і відносин [5].

До ТРС входять – *рекреаційні об'єкти*, рекреаційні території різного таксономічного рангу. Основними об'єктами ТРС різних рангів можна вважати виокремлені В. Стафійчуком (2006) таксономічно ранговані рекреаційні території:

- 1) рекреаційний пункт (окремий санаторій, будинок відпочинку, готель, кемпінг);
- 2) рекреаційний центр (населений пункт, у якому зосереджено велику кількість рекреаційних об'єктів: смт Кирилівка, смт Ворохта, смт Коктебель, м. Веве (Швейцарія), м. Давос (Швейцарія), м. Блекпул (Великобританія), м. Сан-Ремо (Італія) тощо);
- 3) рекреаційний вузол (Одеська група курортів, Велика Ялта, курортотопіс Трускавець (Україна), Карлові Вари (Чехія), Велике Сочі (Росія), тощо);
- 4) рекреаційний підрайон, який складається з одного або кількох курортів одного профілю з відповідними рекреаційно-туристичними зонами (формується в Україні в межах адміністративних районів Судацький, Алуштинський);
- 5) рекреаційний район або комплекс – цілісна у транспортному плані територія з однаковим профілем курортів, центрів туризму і зон відпочинку, які базуються на певному типі природно-географічних умов;
- 6) рекреаційний регіон – Кримський, Карпатський (Україна), Середземноморський (Франція, Хорватія), Чорноморсько-узбережний (Болгарія, Туреччина), Фло-

ридський, Каліфорнійський (США) тощо.

Україна має потужний рекреаційний комплекс, проте його розвиток стримується низкою проблем, таких як підвищення пропускну здатності рекреаційного господарства, нерівномірність його використання, тобто сезонність, тощо. Нерозв'язаною залишається проблема територіальності розміщення рекреаційного господарства та рекреаційного природокористування [7].

Закон "Про туризм" (1995) визначає великий перелік пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму і рекреації [19]. Забезпечувати збереження, відновлення та раціональне використання рекреаційно-туристських ресурсів України, які є чинником реалізації цих напрямів, покликані регіональні та інші програми розвитку туризму та рекреації. Для ефективнішого управління та виконання загальнодержавних і регіональних програм зі сталого розвитку та удосконалення рекреаційної сфери територія нашої держави поділяється на туристичні райони.

Аналізуючи праці науковців, варто зазначити, що існують різні варіанти та способи виокремлення ТРС. Одним з перших науковців І. Родічкін виділив 9 районів України: Київсько-Дніпровський, Приазовський, Волинський, Сіверсько-Донецький, Придніпровський, Одесько-Чорноморський, Дніпровсько-Бузький, Карпатський, Кримський [5]. Дослідники Д. Стеченко, І. Безуглий, Н. Турло, С. Мархонос виокремили 8 районів: Донецький, Карпатський, Кримський, Подільський, Поліський, Дніпровський, Причорноморський, Слобожанський [17].

Провідний фахівець у галузі рекреацій-

ного районування О. Бейдик в основу рекреаційно-туристичного районування поклав чотириступеневу ієрархічну систему таксономічних одиниць (макрорайон → мезорайон → підрайон → мікрорайон). Кожна наступна таксономічна одиниця входить як складова до попередньої. Науковець визначив шість рекреально-рекреаційних районів нашої держави: Кримський, Причорноморський, Карпатсько-Подільський, Полісько-Столичний, Харківський та Придніпровсько-Донецький [16].

Професори Ф. Заставний, П. Масляк та Рада з вивчення продуктивних сил України запропонували виокремити 9 рекреаційних районів України на базі районних схем економічного районування країни. Весь комплекс соціально-економічних умов за цією схемою нині випадково чи не випадково ставить рекреацію і туризм на провідне або одне з провідних місць у кожному з виокремлених економічних районів [5].

Існують й інші варіанти рекреаційного районування нашої держави, над якими працювали провідні вітчизняні науковці. В основу макротуристичного районування, за Д. Стеченко, І. Безуглим, Н. Турло, С. Мархонос, покладені такі принципи: змістовність туристичного районування, соціально-економічна доцільність, повнота використання рекреаційно-туристичного потенціалу, проблемність районування, диверсифікований розвиток та комплексність, врахування міжрегіональних туристичних потоків та територіального поділу праці, перспективність, урахування єдності регіональних і національних інтересів, єдність макротуристичного районування та адміністративно-територіального поділу [17].

Висновки

Проаналізувавши понятійно-категоріальний апарат у сфері рекреації в Україні, варто підкреслити необхідність уточнення багатьох понять на загальнодержавному законодавчому рівні. Підґрунтям у цьому може стати науковий доробок учених. Для ефективнішого державного управління в галузі розвитку рекреації та туризму необхідно на державному рівні затвердити макротуристичне районування України із зазначенням центрів, що дозволить підвищити рівень розвитку рекреацій-

ної сфери та агротуризму. За конструктивних та організаційно-збалансованих управлінських підходів ці заходи сприятимуть розвитку рекреації в регіонах з високим рекреаційним потенціалом але, на жаль, з відносно низьким розвитком інфраструктури і надання рекреаційних послуг. Значні перспективи для наукових досліджень мають питання розвитку рекреації в агросфері, оскільки Україна володіє чималими ресурсами для розвитку агро-, сільського зеленого та екологічного туризму.

Бібліографія

1. *Фоменко Н.В.* Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посібник / *Н.В. Фоменко*. – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 312 с.
2. Екологічна енциклопедія. – К., 2007. – Т. 1. – 432 с.
3. *Бейдик О.О.* Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії / *О.О. Бейдик*. – К.: Палітра, 1997. – 130 с.
4. Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV “Про охорону земель”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/962-15>
5. *Масляк П.О.* Рекреаційна географія: навч. посібник / *П.О. Масляк*. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
6. *Мальська М.П.* Туристичний бізнес: теорія та практика: підручник. / *Мальська М.П., Худо В.В.* – [2-е вид. перероб. та доп.]. – К.: Центр навч. літ-ри, 2012. – 368 с.
7. *Марченко О.* Чим багаті. Рекреаційно-туристичний потенціал / *О. Марченко* // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 39–40. – С. 35–36.
8. Географічний словник “Світ географії та туризму”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-tur.narod.ru/dovidnyk/slovyk/rekreazia.htm>
9. Фізична рекреація: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту / [С.Н. Приступа, О.М. Жданова, М.М. Линець та ін.]; за наук. ред. Є. Приступи. – Дрогобич: Коло, 2010. – 448 с.
10. Наказ Мінприроди України № 330 від 22.06.2009 р. “Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду України”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE16695.html
11. Указ Президента України від 10.08.1999 р. № 973/99 “Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973/99>
12. Распорядження КМУ от 06.08.2008 р. № 1088-р “Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0+%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0/KR081088.html
13. Закон України “Про курорти” від 05.10.2000 р. № 2026-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T002026.html
14. Екологія: тлумачний словник. / [Мусієнко М.М. та ін.] – К.: Либідь, 2004. – 376 с.
15. *Созінов О.О.* Агросфера України (минуле, сьогодення, майбутнє) / *О.О. Созінов* // Наукові записки. Спеціальний випуск. – К.: Academia, 1999. – Т. 9. – 381 с.
16. *Бейдик О.О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / *О.О. Бейдик*. – К.: ВПЦ “Київ, ун-т”, 2001. – 298 с.
17. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посібник / [Д.М. Стеченко, І.В. Безуглий, Н.П. Турло, С.М. Мархонос]; за ред. Д.М. Стеченка. – К.: Знання, 2012. – 455 с.
18. Словник-довідник по агроекології / *В.І. Жарінов, С.В. Довгань*. – К., 2001. – 374 с.
19. Закон України № 324/95-ВР від 15.09.1995 р. “Про туризм”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
20. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь) / [Ісаєнко В.М., Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Білявський Г.О., Смирнов І.Г.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 301 с.

Рецензенти – доктор сільськогосподарських наук,
професор **О.О. Якунін**;
доктор біологічних наук,
професор **О.В. Жуков**